

УДК 159.9

*В. Кердивар, доктор філософії, н.с. лаб. (ORCID 0000-0001-6560-6028)
Національний університет цивільного захисту України, Харків*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗІ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

У наш скрутний час, коли ведуться воєнні дії на сході України, коли майже півтора мільйони осіб були вимушені покинути власні домівки щоб знайти порятунку, коли існує постійна загроза, велика кількість громадян нашої держави постають перед проблемою перебування в екстремальних ситуаціях, переосмислювати події, які ще нещодавно вважалися неможливими. Перед науковою спільнотою постає необхідність всебічного дослідження психологічних складових внутрішнього переселення.

У статті розглядаються питання форм і рівнів агресивності, для дослідження яких застосовувались методики: опитувальник Басса-Дарки і проективний тест руки Вагнера та направленості агресивності, для дослідження якої застосовувались інтерв'ю та колірний тест відносин Еткінда. До вибірки досліджуваних увійшли 997 внутрішньо переміщених осіб з частини території Донецької та Луганської областей України, які були змушені покинути власні домівки у зв'язку із проведенням воєнних дій в період 2014 - 2019 років, та які наразі постійно проживають в м. Харків та Харківської області.

Аналіз результатів дослідження показників форм та рівнів агресивності в групі респондентів показав, що високі показники у більшості переселенців спостерігаються по таким формам, як: вербальна агресія, образа, дратівливість, непряма агресія та почуття провини. Також відмічаються загальні високі показники рівня агресії у даної категорії осіб.

Встановлено рівні направленості агресивності внутрішньо переміщених осіб до наступних категорій осіб: президент, уряд, місцева влада в пункті постійного проживання, волонтери, соціальні служби та місцеві громади нового місця проживання. Наведено можливі передумови та причини таких показників до вище перелічених категорій осіб, а також які негативні реакції вони можуть викликати в майбутньому.

Ключові слова: ВПО, внутрішньо переміщена особа, переселенець, біженець, агресивність.

Вступ. Протягом останніх семи років українська держава щодня стикається з необхідністю протистояти зовнішній воєнній агресії. З початком бойових дій на частині територій Донецької та Луганської областей України з 2014 року значна кількість цивільного населення цих районів змушені були покинути свої будинки і переїхати в інші регіони України. За офіційними даними Міністерства соціальної політики України на травень 2021 року 1 466 077 громадян України мають статус «внутрішньо переміщена особа» (далі - ВПО). Однак ми можемо тільки припустити

що кількість таких людей значно більше, оскільки ми впевнені що деякі переселенці не виявили бажання ставати на облік як внутрішньо переміщена особа, а також потрібно враховувати той факт що деякі люди в пошуках кращого життя і взагалі виїздили закордон на постійне місце проживання.

Зазначена проблематика міграційних процесів характерна не тільки для України, але і для всього світу, особливо там, де виникають збройні протистояння, ведуться локальні бойові дії. За останні роки країни Європейського Союзу також відчувають серйозні труднощі,

пов'язані з неконтрольованим потоком біженців з країн Африки та Близького Сходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження показують, що психічне здоров'я біженців та їх поведінка стає серйозною проблемою для країн в яких вони знайшли прихисток. Адже більшість біженців залишаються там проживати роками або навіть десятиліттями і будь-якими способами намагаються отримати дозвіл на постійне місце проживання, оскільки соціальний захист та гарантії надання матеріальної допомоги якісно впливають на рівень життя переселенців зі сходу.

У ситуаціях, коли людина змушена покинути своє постійне місце проживання, і змушена це зробити в дуже короткі терміни, то вона переживає тільки негативні емоції. Дуже часто ці емоції є тривалими, що призводить до погіршення психічного стану і в цілому здоров'я людини. Психологічний стан особистості, психічне здоров'я біженців, їх девіантна і адиктивна поведінка, часто є проблемою для психіатрів, психологів, а також представників органів державного управління країн, які приймали на своїй території біженців [5]. Дослідниками відзначається, що у половини біженців спостерігаються ознаки посттравматичного стресового розладу [3]. Психологічний стрес, який постійно супроводжує біженців на етапі адаптації до нових умов життя, різко погіршує якість їхнього життя [2, 8, 10]. Досліджуються проблеми біженців при їх інтеграції в нове для них культурне середовище [4, 6, 7].

Однак варто зауважити, що досліджень агресивності у біженців було проведено недостатньо. Під агресивністю розуміється властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в області суб'єктно-об'єктних відносин, а ворожість - реакція, що розвиває негативні почуття і оцінки людей і подій. Досвід роботи з внутрішньо переміщеними особами з Донецької та Луганської областей України та працівниками, які безпосередньо надавали допомогу зазначеній категорії осіб показав, що агресивність значно заважає працівникам соціальних служб при виконанні своїх посадових обов'язків. Вони в своїй діяльності часто відзначають агресивність в поведінці вимушених переселенців. Агресивність проявляється у вигляді вербальної агресії по відношенню до цих працівників. Особливо часто агресивність проявляється при першому контакті переселенця з представником соціальної служби. Найчастіше це відбувається під час прибуття переселенця на нове місце проживання, яке йому визначили місцеві органи державної влади.

Ми припустили, що агресивність у ВПО є результатом фрустрації на події, в яких вони мимоволі взяли участь, і ситуація, яка змусила людину покинути звичні місця проживання, є триггером виникнення у ВПО агресивного ставлення до оточуючих.

За мету дослідження взято визначення особливостей емоційного стану людей, що тікали від воєнних дій на території Луганської та Донецької областей України, їх ставлення до органів державної влади та встановлення спрямованості агресивності людей, які отримали

статус «внутрішньо переміщена особа».

Методи та методика дослідження. У дослідженні взяло участь 997 соціально активних людей, що переїхали з окупованих територій Донецької і Луганської областей, на підконтрольну Україні територію. Вік респондентів: 20-50 років. На початок 2021 року в Донецькій області було зареєстровано 511 785 ВПО, в Луганській - 282 210, в Харківській – 135 275. Дослідження проводилося в період: друга половина 2014 роки (після початку бойових дій) - листопад 2019 року. Варто відмітити що значна кількість респондентів, які приймали участь у дослідженні (90% досліджуваних) просили про приховування їх справжніх імен і прізвищ.

Для дослідження агресивності використовувалися методики: опитувальник Басса-Дарки [1] і

проективний тест руки Вагнера [11]. Вибір методик було визначено тим фактом, що багато ВПО неохоче йшли на психологічний контакт з дослідником, бажаючи залишитися анонімними. Для визначення спрямованості агресивності ВПО застосований колірний тест відносин Еткінда (КТВ) [12] та інтерв'ю з переселенцями.

Регіони України, з яких були переселені ВПО, є двомовними, де використовуються в переважній більшості випадків російська та українська мови. Тому бесіди проводились українською або російською мовами, вибір яких проводився самим досліджуваним.

На першому етапі дослідження серед ВПО використаний опитувальник Басса-Дарки, за допомогою якого нами були з'ясовані рівні ворожості та агресивності у кожної людини (Таблиця 1).

Табл.1. Форма і рівні агресії у ВПО, отримані з використанням опитувальника Басса-Дарки, (%)

Показник (форма агресії)	Рівень агресивності, N=997		
	Низький	Середній	Високий
Фізична агресія	4	81	15
Непряма агресія	23	30	47
Дратівливість	3	41	56
Негативізм	61	7	32
Образа	2	15	73
Підозрілість	12	41	47
Вербальна агресія	16	9	75
Почуття провини	5	48	47

Результати. Аналіз результатів дослідження показників форм та рівнів агресивності в групі респондентів показав, що з 997 досліджуваних високі показники спостерігаються по таким показникам, як: вербальна агресія (75%), образа (70%) та дратівливість (56%), а майже

у кожного другого переселенця спостерігається непряма агресія (47%) та почуття провини (47%).

Виявлений у 75% внутрішньо переміщених осіб показник вербальної агресії може стверджувати нам про те що вони виражають свої негативні переживання як через крик,

сварки так і через зміст мовних відповідей, таких як загроза та лайка. При цьому 56% ВПО проявляють високий рівень роздратування в різних життєвих ситуаціях, тобто ці переселенці готові при щонайменшому збудженні до прояву запальності та грубості.

Проте, варто зазначити що при цьому кожен другий переселенець відчуває почуття провини 47%, отже такий показник може свідчити про те що вони розкаюються в своїх вчинках.

За результатами дослідження у 70% ВПО, що проживають на нових місцях, є прояви образи. Такі переселенці відчувають заздрість і ненависть, які обумовлені відчуттям гіркоти, гніву на весь світ, за події які

виникли в результаті окупації їхньої батьківщини.

Оскільки основна частина досліджуваних побажала зберегти свою анонімність, і цей спосіб визначення агресивності не припускав письмових відповідей. Тому дослідження агресивності з використанням тесту руки Вагнера дозволило отримати більш відверті відповіді. Результати по даному тесту були отримані по 9 оціночних категоріях: «активність», «пасивність», «тривожність», «агресивність», «директивність», «комунікація», «залежність», «демонстративність» і «фізична дефіцитарність». Рівень агресії у ВПО представлений в таблиці 2.

Табл.2. Рівень агресії у ВПО, отриманий з використанням тесту руки Вагнера, (%)

Показник	Рівень агресивності, N=997		
	Низький	Середній	Високий
Агресивність	11	65	24

Ми не мали можливості порівняти отримані результати агресивності з даними минулих досліджень, проведених до початку бойових дій на території Луганської та Донецької областей України. Тому ми не можемо однозначно стверджувати, що рівень агресивності у ВПО змінився через необхідність покинути місце постійного проживання і переїзду в інші регіони України. Однак характеристика типових реакцій на скрутні життєві ситуації які виникають внаслідок вимушеного переїзду та які впливають на вирішення базових потреб людини (безпеки, фізіологічних потреб тощо.) та їх накопичення і не вирішення на протязі тривалого періоду часу, все ж

такі відіграють дуже важливу роль у формуванні агресивної поведінки у ВПО.

Обговорення результатів. На наступному етапі дослідження для нас представляв більший інтерес не стільки самий рівень агресивності, скільки її спрямованість. Для визначення якої ми провели методику колірною тесту відносин Еткінда та інтерв'ю, для чого був підготовлений первинний матеріал і запропоновані такі поняття: «Президент України», «Уряд України», «Місцева влада в пункті постійного проживання», «Соціальні служби», «Місцева громада нового місця проживання ВПО», «Волонтер». Результати дослідження спрямованості агресії у ВПО представлені в таблиці 3.

Табл. 3. Ставлення ВПО по стимулам за результатами колірного тесту відносин Еткінда, (%)

Стимульні (поняття)	Направленість агресії, N=997	
	Прийняття	Відторгнення
«Президент України»	63	37
«Уряд України»	15	85
«Місцева влада в пункті постійного проживання ВПО»	51	49
«Соціальні служби»	44	56
«Місцева громада нового місця проживання ВПО»	58	42
«Волонтери»	87	13

Виявлено, що результати інтерв'ю співпадають з даними, отриманими за допомогою колірного тесту відносин. На думку респондентів, Уряд України викликає у них максимально негативне емоційне ставлення. Швидше за все це викликано тим, що на думку ВПО саме уряд винний в тому, що на території частини Донецької і Луганської областей почалися бойові дії. З бесід з'ясовано, що ВПО звинувачують у непрофесіоналізмі існуючу в 2014 році владу в Україні. При цьому не конкретизується? хто саме винен (Кабінет Міністрів, Верховна Рада, Прем'єр-міністр, Голова Верховної Ради т.п.), а вказується в загальному: «винна у війні влада в Україні».

До Президента України ВПО відносяться більше позитивно. Це пояснюється тим, що на початку бойових дій в Донецькій і Луганській областях діючий президент тільки був обраний. Його не звинувачували в тому, що сталося. ВПО проявляли надію на те, що Президенту України вдасться зупинити бойові дії, і вони

повернуться в місце постійного проживання.

Бойові дії змусили велику кількість людей в дуже короткі терміни зібрати тільки необхідні речі, документи, коштовності і виїхати в невідоме місце, головне - подалі від війни. Багато ВПО вважають, що місцева влада в пункті постійного проживання зробила недостатньо для організації переселення. Також, багато ВПО звинувачують місцеву владу в тому, що вони могли запобігти початку бойових дій.

Виявлено, що до соціальних служб ставлення нейтральне, більше негативне. Більшість ВПО вважають, що працівники соціальних служб роблять свою роботу неякісно, неохоче. Такі звернення зазвичай не приносять очікуваного результату, вирішення питання затягується, часто роблячи самі звернення в соціальні служби безглуздом. На думку частини ВПО (44%) працівники соціальних служб іноді вирішують проблеми. Респондентами відзначається, що соціальні служби краще працюють у великих населених пунктах, ніж в маленьких.

Ставлення до місцевої громади нового місця проживання ВПО залежить від того, чи змогли переселенці швидко адаптуватися до нових умов проживання. Якщо у ВПО адаптація пройшла швидко, то і ставлення до оточуючих буде значно краще. І навпаки, особливо це проявляється в ситуації, коли ВПО за основним місцем проживання, проживали в місті, а їх переселили в сільську місцевість.

Найбільш позитивне ставлення ВПО проявляється до волонтерів. Саме вони допомагають багатьом ВПО знайти нове житло, придбати необхідні особисті речі та предмети побуту. За допомогою волонтерів багато ВПО змогли швидше адаптуватися до нових умов проживання і знайти роботу.

Висновки. Психічне здоров'я і поведінка ВПО відіграє велику роль для нормального життя сучасних громад, в які вони переїхали. Рівень агресивності в значній мірі впливає на повсякденне життя, як ВПО, так і їх оточення. Для нормальної взаємодії ВПО і працівників соціальних служб необхідно враховувати емоційні реакції переселенців на події, що відбуваються.

У переважної більшості ВПО виявлено високий і середній рівні агресії до органів державної влади України, що виявляється у формі вербальної агресії, образи і роздратування. У половини респондентів виявлено високий рівень недовіри і підозрливості, що пов'язані наданням соціальної і матеріальної допомоги з боку органів місцевої влади. У половини ВПО виявлено почуття провини, що виявляється в неможливості попередити негативний розвиток подій, пов'язаних з бойовими діями на території

постійного проживання в Донецькій і Луганській областях України. Найбільш негативне ставлення у більшості ВПО (85%) викликає Уряд України, у половини ВПО соціальні служби і органи місцевого державного управління. Найбільший рівень довіри ВПО проявляють до волонтерів, які реально допомагають знайти нове житло, придбати необхідні особисті речі та предмети побуту.

Література

1. Buss A.H., Perry M. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1992. 63/3, 452–459.

2. Centre primo levi vivre apres la torture, La souffrance psychique des exilés une urgence de santé publique. URL:https://www.primolevi.org/wp-content/themes/primolevi/La%20souffrance%20psychique%20des%20exilés_Rapport.pdf (дата звернення: 21.05.2021).

3. Dongier P., Kiolet M., Ledoux I. La santé mentale des immigrants, *Le Médecin du Québec*, 2006. 42/3, 33–39.

4. Gunes G. La santé mentale des migrants, l'affaire de qui?, *Rhizome*, 2017. 63, 83–89.

5. Hargreaves S., Rustage K., Nellums L.B., McAlpine A., Pocock N., Devakumar D., et al. Occupational health outcomes among international migrant workers: a systematic review and meta-analysis, *Lancet Glob Health*, 2019. 7, 872–882, DOI:[https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(19\)30204-9](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(19)30204-9) (дата звернення: 21.05.2021).

6. La détresse psychologique des travailleurs immigrants au québec. URL:<https://archipel.uqam.ca/8093/1/M14052.pdf> (дата звернення: 21.05.2021).

7. Leclaire F., Lemattre B., Bodineau D. Transmission culturelle et troubles de la relation chez les enfants de migrants: un dispositif expérimental pour une co-construction des liens, *L'Autre*, 2015. 16/1, 38–47.
8. Leiler A., Bjärtå A., Ekdahl J., Wasteson E. Mental health and quality of life among asylum seekers and refugees living in refugee housing facilities in Sweden, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 2019. 54, 543–551, DOI: 10.1007/s00127-018-1651-6 (дата звернення: 21.05.2021).
9. Linda R. *Immigration et acculturation pendant l'enfance*, Marymount University, 2011.
10. Lineth H.U. Bustamante, R.O. Cerqueira, Leclerc E., Brietzke E. Stress, trauma and posttraumatic stress disorder in migrants: a comprehensive review. *Bras. J Psychiatry*, 2017. 40/2, 220–225, DOI:10.1590/1516-4446-2017-2290 (дата звернення: 21.05.2021).
11. Wagner E. *Diagnostic Applications of the Hand Test* In: Wolman B.B. (eds) *Clinical Diagnosis of Mental Disorders*. Springer, Boston, 1978.
12. Бажин Е.Ф., Эткинд А.М. Цветовой тест отношений: Методические рекомендации, Ленинградский научно-исследовательский психоневрологический институт им. В.М. Бехтерева, 1985.

*V. Kerdyvar, Ph.D. in Psychology, Researcher of Laboratory
National university of civil defence of Ukraine, Kharkiv*

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF AGGRESSIVENESS IN INTERNALLY DISPLACED PERSONS FROM THE EASTERN REGIONS OF UKRAINE

In our difficult time, when military operations are underway in the east of Ukraine, when almost one and a half million people were forced to leave their homes to find salvation, when there is a constant threat, a large number of citizens of our state face the problem of staying in extreme situations, rethinking events that until recently were considered impossible. The scientific community faces the need for a comprehensive study of the psychological components of internal migration.

The article discusses the forms and levels of aggressiveness, for the study of which the following methods were used: the Bass-Darky questionnaire and the Wagner hand projective test and the direction of aggressiveness, for the study of which the interview and the Etkind relationship color test were used. The sample of subjects included 997 internally displaced persons from part of the territory of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine, who were forced to leave their homes due to military operations in the period 2014-2019, and who now permanently reside in Kharkiv and the Kharkiv region.

Analysis of the results of the study of indicators of forms and levels of aggressiveness in the group of respondents showed that high rates in the majority of displaced persons are observed in such forms as: verbal aggression, resentment, irritability, indirect aggression and guilt. There are also generally high indicators of the level of aggression in this category of persons.

The levels of aggression directed by internally displaced persons to the following categories of persons are established: the president, the government, local authorities at the point of permanent residence, volunteers, social services and local communities of the new place of residence. Possible prerequisites and reasons for such indicators for the above categories of persons are given, as well as what negative reactions they may cause in the future.

Keywords: IDPs, internally displaced persons, displaced persons, refugees, aggression.

References

1. Buss A.H., Perry M. The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1992. 63/3, 452–459. [in English]

2. Centre primo levi vivre apres la torture, La souffrance psychique des exilés une urgence de santé publique. URL: https://www.primolevi.org/wp-content/themes/primolevi/La%20souffrance%20psychique%20des%20exilés_Rapport.pdf (Last accessed: 21.05.2021). [in French]

3. Dongier P., Kiolet M., Ledoux I. La santé mentale des immigrants, *Le Médecin du Québec*, 2006. 42/3, 33–39. [in French]

4. Gunes G. La santé mentale des migrants, l'affaire de qui?, *Rhizome*. 2017. 63, 83–89. [in French]

5. Hargreaves S., Rustage K., Nellums L.B., McAlpine A., Pocock N., Devakumar D., et al. Occupational health outcomes among international migrant workers: a systematic review and meta-analysis, *Lancet Glob Health*. 2019. 7, 872–882, DOI: [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(19\)30204-9](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(19)30204-9) (Last accessed: 21.05.2021). [in English]

6. La détresse psychologique des travailleurs immigrants au québec. URL: <https://archipel.uqam.ca/8093/1/M14052.pdf> (Last accessed: 21.05.2021). [in English]

7. Leclaire F., Lemattre B., Bodineau D. Transmission culturelle et

troubles de la relation chez les enfants de migrants: un dispositif expérimental pour une co-construction des liens, *L'Autre*. 2015. 16/1, 38–47. [in English]

8. Leiler A., Bjärtå A., Ekdahl J., Wasteson E. Mental health and quality of life among asylum seekers and refugees living in refugee housing facilities in Sweden, *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 2019. 54, 543–551, DOI: 10.1007/s00127-018-1651-6 (Last accessed: 21.05.2021). [in English]

9. Linda R. Immigration et acculturation pendant l'enfance, *Marymount University*. 2011. [in English]

10. Lineth H.U. Bustamante, R.O. Cerqueira, Leclerc E., Brietzke E. Stress, trauma and posttraumatic stress disorder in migrants: a comprehensive review. *Bras. J Psychiatry*. 2017. 40/2, 220–225, DOI: 10.1590/1516-4446-2017-2290 (Last accessed: 21.05.2021). [in English]

11. Wagner E. Diagnostic Applications of the Hand Test In: Wolman B.B. (eds) *Clinical Diagnosis of Mental Disorders*. Springer, Boston. 1978. [in English]

Bazhin E.F., Etkind A.M. Tsvetovoy test otnosheniy: Metodicheskie rekomendatsii, *Leningradskiy nauchno-issledovatel'skiy psihonevrologicheskiy institut im. V.M. Behtereva*, 1985. [in Russian]

Надійшла до редколегії: 25.05.2021

Прийнята до друку: 11.06.2021